

ОБРАЗИ СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ

У статті на матеріалі сучасної української історичної прози (Ю. Мушкетик, Г. Колісник, О. Пахучий, І. Корбач) аналізуються принципи моделювання персонажів, що концентрують у собі фактор віри, передусім православної. Акцентується на неоднозначності образів духовенства, яке посідає різні щаблі церковної ієрархії: Мелхиседек Значко-Яворський, архієпископ Феофан Прокопович, владика Лазар Баранович, митрополит Йосип Нелюбович-Тукальський, архімандрит Іоаникій Галятовський та ін. При цьому досліджується проблема відповідності правди історичної правді художній.

Ключові слова: віра, духовний, церква, історичний, проза, роман, образ, священнослужитель.

В статье на материале современной украинской исторической прозы (Ю. Мушкетик, Г. Колиснык, А. Пахучий, И. Корбач) анализируются принципы моделирования персонажей, концентрирующих в себе фактор веры, прежде всего православной. Акцентируется на неоднозначности образов духовенства, которое занимает разные ступени церковной иерархии: Мелхиседек Значко-Яворский, архиепископ Феофан Прокопович, владыка Лазарь Баранович, митрополит Иосиф Нелюбович-Тукальский, архимандрит Иоаникий Галятовский и др. При этом исследуется проблема соответствия правды исторической правде художественной.

Ключевые слова: вера, духовный, церковь, исторический, проза, роман, образ, священнослужитель.

Investigating the modern Ukrainian historical prose (Y. Mushketik, G. Kolisnyk, A. Pahuchiy, I. Korbach) the current paper provides the analysis of the principles of character modeling. Particular attention is given to the characters that accumulate the factor of faith, first of all – orthodoxy. Special emphasis is made on the ambiguousness of the images of clergy who rank different stages in the church hierarchy. Alongside the problem of correspondence of historic truth to the artistic one is investigated.

Key words: faith, clerical, church, historical, prose, novel, image, clergy.

На зміну атеїзмові, а відтак здебільшого однобокому (іноді й карикатурному) зображенню служителів культу, прийшло зацікавлення (щоправда, не завжди щире) релігійними проблемами. У літературі посилюється віросповідальний вектор, намітилась тенденція реалістичного змалювання діячів церкви, їхньої участі в суспільно-політичному та духовному житті нації. Доказом чому є твори українських письменників про героїчні і трагічні сторінки національного минулого. Тож, гадаємо, на часі дослідження принципів моделювання персонажів – представників духовенства.

У прозі радянського (і не тільки) періоду церква виступає частиною експлуаторського механізму феодальної держави. Звідси – переважно критична оцінка її діячів. Так, у романі З. Тулуб «Людолови» (1934-1937) чимало сторінок присвячено авторській розповіді про утиски, яких зазнавало поспільство і священнослужителі нижчого рангу від церковних ієрархів: «... Монастирі і владика не тільки визискували селян по монастирських маєтках, але й міщан і дрібне парафіяльне духовенство, розпоршене і беззахисне» [14, с. 123-124]. Для аргументації цієї думки З. Тулуб

бере собі за спільника Івана Вишенського, уривки з послань якого вводить в інтертекстуальне поле роману: «У нас днесь – кат, а завтра – пастор свят. Днесь – мучитель, а завтра – вчитель. Днесь корчмар і танководець, а завтра – богослов і душоводець...» [14, с. 125-126].

Образним утіленням верхівки православної церкви в романі виступає архімандрит Плетенецький. Це «магнат у каптурі», котрий свою енергію й діловитість спрямовував на примноження монастирського багатства. Проте цей персонаж вийшов доволі неоднозначним, у ньому дивовижно поєднувалися «пожадливість з високими культурними потребами, твердий визискувач з аскетом, шанолубець і феодал з невтомним діячем науки» [14, с. 123].

У світлі таких критичних оцінок зрозумілою стає і назва роману-епопеї: людолови – це не лише татари, а й свої доморошені гнобителі, котрі прирікають на невільницьке життя і жебрацьке існування співвітчизників, і священники, котрі беруть у полон християнські душі. В «Автобіографії» З. Тулуб так пояснює проблематику і назву твору: «В этом романе

я розробила проблему труда в первой четверти 17-го века на территории Польши и ее вассала Украины, Оттоманской империи, то есть Турции, и ее вассала – Крымского ханства. Людоловами в старинных актах назывались отряды крымских татар, совершавших набеги на Украину... В моем романе понятие «Людоловы» – расширено. Кроме татарских налетчиков, людоловами изображаю я польских магнатов, татарских беев, католические и православные монастыри, в том числе Киево-Печерскую Лавру» [13, с. 39].

Подібні авторські висновки, можливо, дисонують із нинішнім ставленням до релігії і церкви в нашому суспільстві, а проте не тільки у фольклорі, класичній літературі чимало прикладів далеко не праведного життя священників, – ними рясніє, на жаль, наше сьогодення.

В історичних творах останніх десятиліть активніше з'являються постаті духовних ієрархів. Так, у романі О. Пахучого «Юрась Хмельниченко» (1995), де повістується про добу Руїни, діють владика Чернігівський Лазар Баранович, ректор колегії, архімандрит Братського монастиря Іоанкій Галятовський, архімандрит Печерський Інокентій Гізель, митрополит Йосип Нелюбович-Тукальський, котрі репрезентують у романі вищу духовну владу. Коло інтересів цих духовних пастирів виходить за межі церковного життя, їх турбує розбрат на Україні, важка московська протекція, боярська сваволя.

Патріотом рідної землі, оборонцем православної віри від латинян та бусурманів є митрополит Тукальський, переслідуваний польською шляхтою. Він – один з найосвіченіших людей свого часу. Діставши чудову освіту в Польщі, із молодих літ присвятив себе боротьбі за православ'я, бо твердо переконаний, що лише віра «може порятувати наш нещасний народ, щоб він не позабув, хто він є, не розчинився серед чужинців» [9, с. 297]. Мудрий, розважливий, наділений неабиякими природними здібностями, Йосип-екзарх користувався повагою серед козаків і посполитих. Недаремно, коли вороги обложили Чигирин, оборонці винесли на руках домовину з тілом померлого митрополита як священну реліквію, щоб поховати у Мгарському монастирі.

Звернення письменника до постаті Іоанкія Галятовського, очевидно, не випадкове: він був чи не найвизначнішим представником казnodійного письменства, що служило обороні самих основ православ'я, а питання віри – одне з найважливіших у національно-визвольних змаганнях українського народу. Як відомо, Галятовський – типовий заступник схоластичної вченості, і все ж, за словами С. Єфремова, йому доводилось торкатись «і пекучих питань дня, наближаючись тим до публіцистичного освітлювання поточних справ, і ми навч бачимо, як боролися в ньому зманеризований схоластик з людиною, що глибоко приймає до серця події околицького життя» [1, с. 148].

У романі О. Пахучого Галятовський постає мудрим духівником-наставником Хмельниченка, намагається долучити гетьманича до скарбів світової мудрості, надбаної людством за віки, і таким чином відрадити юнака від участі в політичному житті;

відстоює незалежність української церкви від московської патріархії. Однак письменник перебуває лише на підступах до осмислення значення цієї постаті в нашому культурно-історичному житті.

Подані зауваги однаковою мірою стосуються й моделювання образу Лазаря Барановича. Перекоаний автономіст і гнучкий дипломат, він чимало заважив у політичних стосунках того часу, не вагався обстоювати українські вольності перед московським урядом, про що свідчать його публіцистичні твори. Водночас, як різко зауважував С. Єфремов, «він був одним із тих, що вже починали протоптувати стежку на північ, що писали, оглядаючись на потреби, інтереси, вимоги й навіть смаки тієї чужої півночі, і це дало почин тому культурному об'єднанню, що підпирало собою об'єднання політичне» [1, с. 151]. У романі це передано шляхом психологічного самоаналізу, який здійснює Баранович на схилі літ, усвідомлюючи банкрутство своїх намірів, здійснюючи суд над самим собою, благаючи прощення (див.: [9, с. 546-547]).

Зовсім з іншої художньої речовини образ єпископа Методія – уособлення всіх людських пороків. Услесливий, нечистий на руку, майстер творити чорні справи, він ніби втілення лукавого в людській подобі (досить влучно характеризує єпископа портрет: вже один його вигляд викликає відчуття огиди, навіює зловісний страх). Усюди, де з'являвся Методій, чувся плач, проливалася кров, збирала щедрий зажинок смерть. Він доклав зусиль до піднесення й падіння Брюховецького, засудження московського патріарха Никона, не без його участі сталася зрада Многогрішним Дорошенка. Як справжній диявол-спокусник, Методій, знаючи слабкі струни людської душі, підбурює Хмельницького-молодшого зрестися сану й виступити проти Дорошенка. Проте навіть Юрась збагнув огидне ество цього «виплодка сатани» і пробує чинити опір підступним умовлянням Методія: «Слово твоє – не від Господа, слово твоє – від диявола! – повторював в нестямі Хмельниченко. – Це він, князь п'їтьми, глаголить твоїми вустами, це він кличе мене на загибель. Відійди від мене, не відривай мене від високих помислів» [9, с. 377].

Образи «землячків», котрі заради «панства великого» пішли на службу російському царату, відтворює Ю. Мушкетик у романі «Гетьманський скарб» (1993), який, за висловом О. Мишанича, «присвячений трагічній долі України і її гетьмана Павла Полуботка під кормигою Петра І» [5, с. 5].

Серед тих, хто допомагав здійснювати колоніальну політику, письменник виділяє Феофана Прокоповича. Професор Київської академії, знаменитий проповідник, за словами С. Єфремова, належав до тих українських письменників, які «поступаються правами своєї мови, приймаючи все в більшому масштабі течію великоруську..., допомагаючи творити так звану «общерусскую» літературу» [1, с. 165]. Його перу належать видатні для свого часу курси риторики та поезики, історична драма «Володимир», що оспівувала введення християнства на Русі. Присвячена Петру І і Мазепі як «добродію і ктитору» Київської академії, вона, за переконанням критиків, творила епоху в розвитку української драми (Я. Гординський), містила вияви

патріотизму, зокрема у трактуванні Києва як другого Єрусалиму, але це не завадило Прокоповичу «стати провідним ідеологом реформ Петра I, спрямованих на секуляризацію й централізацію суспільства» [12, с. 179].

З перших сторінок роману в роздумах Івана Сулими, учня Прокоповича, професор постає як «світоч вченості нашої, наш найбільший мудрець» [7, с. 27]. У ході розвитку сюжету таке враження змінюється на цілком протилежне під впливом колаборантської діяльності поета-філософа. За єпископство, архієрейський сан, віце-президентство, розкішні покої й дороги наїдки Феофан виправдовував і прославляв усі царські діяння, доклав значних зусиль до звинувачень українських старшин у зраді престолу. Антиукраїнську діяльність архіпастиря прозаїк викриває завдяки нищівним епітетам: «найученіший лакей» [7, с. 376], «погань у саккосі», «пухкощокій негідник в митрі» [7, с. 367]. Викривальний пафос досягає особливої гостроти в епізоді відвідин Іваном Сулимою та Ханенком колишнього професора Київської академії, під час яких останній удає з себе просту, доступну, начитану людину, здатну розчулитися спогадами про рідний Київ. Проте автор зриває з героя облудну маску шляхом змалювання розкішного інтер'єру, у який не вписувалася «простота» їхньої святості, «як не ліпиться до стіни собору стара іконка з сільської церквиці» [7, с. 362], і показом його байдужого ставлення до розповіді Ханенка про утиски українського народу, небажання допомогти співвітчизникам.

Розвінчуючи рабську психологію лакея в митрі, прозаїк використовує містку, символічну деталь. Колишнім спудеям його превелебності в розкішних, аж ніяк не монастирських, палатах Прокоповича впадає у вічі Євангеліє в золотій оправі, яке, здавалося, «ніхто не відкриває» [7, с. 362]. Натяк доволі прозорий: архієпископ, котрий повинен жити за християнськими законами співчуття, любові до ближнього, давно забув про них, і це підтверджує його поведінка.

Псковський єпископ носить на шиї не іконку, відповідно до свого сану, а «лядунку на товстому золотому ланцюзі з парсуною царя» [7, с. 376], з якою не розлучався навіть уві сні. Космополітизм земного владки, його відірваність від рідної землі увиразнюється завдяки контрастним деталям: Ханенко, намагаючись розбудити сумління єпископа, який спрямовував розмову з теренів України в еллінські часи, вперто переводив її на український ґрунт, а самого пастиря «визував із легких, із посрібленими пряжками сандалій та взував у поруділі від роси і збучавілі чоботи. Феофан тієї взувачки не приймав» [7, с. 367].

Одна з прикметних ознак ідіостилію Ю. Мушкетика – моделювання характерів-антиподів – виявляється в цьому романі у протиставленні Феофана Прокоповича Стефану Яворському. Яворський – теж наш земляк, поет і філософ, блюститель патріаршого престолу, на відміну від Прокоповича, засуджував спосіб життя царя, його свавілля і розпусту, фіскальство, що стало добре оплачуваним ремеслом, огуджував здебільшого алегорично, але й іноді

привселюдно – у храмі, при всіх церковних та світських чинах. Коментуючи поведінку Яворського, автор наголошує на її непослідовності: гнівні інвективи на адресу монарха змінювалися на покайні листи з принизливим підписом «смирений Стефан, пастушок недостойний» [7, с. 365], що, очевидно, й рятувало блюстителя престолу від царського гніву. На наш погляд, прозаїк свідомо дещо перебільшує опозиційність Стефана Яворського, адже той, займаючи найвищу в російській церкві посаду, виступаючи проти протестантства, не схвалюючи Петрових реформ, залишався «лавроносним поетом», «теж досвідченим царедворцем» [1, с. 163], що вмів здобути ласку при дворі Петра I.

За версією Ю. Мушкетика, на Яворського поклали надії Петрові супротивники, хоча він і не виправдав їхніх сподівань. Тому логічним підсумком життя обох учених і поетів звучать слова оповідача: «...два українські мужі, найбільші світочі науки та муз, замість того, щоб вславляти рідний край, покинули його й тратили час та здоров'я на служіння чужинським ідолам та на взаємну ворожнечу» [7, с. 366].

Образи священнослужителів наявні й у творах про Коліївщину.

Так, у романі «Прийдімо, вклонімося...» (1996) Ю. Мушкетик переглядає власні погляди на архімандрита Мотронівського монастиря Мелхіседека Значко-Яворського (порівняно з романом «Гайдамаками»). Прозаїк згадує і про освячення гайдамацьких ножів, і про гайдамацькі скарби, що зафіксовано у фольклорі. Спираючись на нові літописні дані, вустами Чорного (у дещо глузливій формі) письменник відкидає пануючу серед науковців думку про те, що освячував повстання Мелхіседек: він «у кінці дав задній хід; коли шаблі святити – дмухнув у Переяслав до Гервасія, єпископа... Ножі святив ієромонах Гаврило» [8, с. 23]. Зі сторінок роману Значко-Яворський постає ідейним наставником повстання проти унії, за віру православному, до якого він готував свого племінника Максима, зробивши його послушником, власне джурою, а пізніше відправивши на Січ набувати козацького хисту. Водночас ігумен «був людиною обережною й далекоюсяжною» [8, с. 90], у його діях наявні незрозумілі, суперечливі моменти: серед монастирських паперів знайдено послання настоятеля до монастирської братії із засторогою не приставати в гайдамаки (можливо, це була зумисне написана своєрідна охоронна грамота на випадок поразки). Цей документ і прислужився виправданню Мелхіседека, коли на позов шляхти російський уряд потягнув його до суду.

Мотронівський ігумен, очевидно, був і одностороннім Максимом Страшного, і його опонентом, що засвідчує витворена уявою Олега Зайченка зустріч настоятеля монастиря зі своїм племінником. Розходження в підходах до розпочатої справи (Залізняк – рішучий, наполегливий, безкомпромісний, Мелхіседек – більш поміркований, обережний) підкреслюють виразні портретні штрихи, манера поведінки, символічні пейзажні деталі: «І сидів у затишній келії, в глибокому фотелі, з зарослою до самих очей чорною

бородою суворий, мудрий Мотронівський ігумен Мелхіседек Значко-Яворський..., біля дверей... стояв високий, широкий у плечах козак з відкритим мужнім лицем, густими короткими вусами, карими глибокими очима, у яких і дума, й печаль, і насміх; вони вели розмову, ігумен промовляв повчально, розважливо, козак відповідав коротко, іноді роздратовано, вони любили один одного й боялися трохи один одного, думали про одне, тільки нарізно, у вікно крізь густе шатрище старої шовковиці пробився довгий, гострий, неначе меч, промінь, упав на підлогу, й розділив їх гострим лезом...» [8, с. 67].

У романі Г. Колісника «Полин чорний, мак гіркий» теж функціонує образ ігумена Мелхіседека, котрий акумулює гуманістичний потенціал роману.

Управитель православних церков і монастирів на Правобережній Україні, він опинився перед складною дилемою – поміж однією з найперших християнських заповідей «Не убий!» і благословенням на війну. За авторською версією, ігумен був найавторитетнішим ідеологом повстанців, із ним пов'язана легенда про освячення гайдамацьких ножів (у романі Ю. Мушкетика «Прийдімо, вклонімося...» цей факт спростовується: таку важливу місію виконує отець Гервасій). Зорганізувавши, по суті, 1768 рік, він, як глибоко релігійна людина, ужахнувся жорстокості, що заповонила край.

Вітчизняна історіографія знає про Мелхіседека мізерно мало. Загальновідомо, що він завідував православними єпархіями Київщини. Очолити в 1753 році Мотронинський монастир, почав організувати активний спротив унії – відтак Мотронинський монастир разом із Жаботинським, Мошногірським, Медведівським, Лебединським стали твердинями православ'я. З архівних матеріалів Уманського Базилянського монастиря випливає, що Мелхіседек звертався до жителів Смілянської, Черкаської, Жаботинської волостей із проханням не коритися уніатському митрополиту. З дозволу переяславського єпископа Гервасія благословляв побудову нових православних церков.

Боротьба православних з уніатами особливо посилилась у 60-і роки. За антиуніатські виступи Мелхіседека заарештовано, його майно конфісковано, але йому вдається втекти на Запоріжжя. За сприяння православної митрополії, Мелхіседек їде до Петербурга з проханням до Катерини прийти на допомогу православним у Польщі. Дослідники одностайні в тому, що ігумена привітно зустріли в північній столиці: під час аудієнції Катерина II пообіцяла своє заступництво через послів у Варшаві. Так, у народі з'явилася легенда про «золоту грамоту», яка нібито заохочувала гайдамаків до антишляхетського виступу. Їздив ігумен і до Варшави, де польський король уважно поставився до прохання православного пастиря, що засвідчує вирішення Мелхіседеком своїх приватних справ: у королівській канцелярії було юридично оформлено шляхетство роду лубенських Значко-Яворських, які походили від польських дворян Яворських, і затверджено за ними герб «Косцеша».

З приводу «золотої грамоти» більшість істориків сходяться на думці, що це вигадка, своєрідний

тактичний хід, аби надати повстанню статус офіційно дозволеного. Проте інші дослідники припускають можливість існування якогось документа в поводирих повстання: якщо Значко-Яворський привіз королівські привілеї, то чому б не поширюватися поголосу, що такий документ привезений і від цариці, але розповсюджений таємно (див.: [11, с. 51]).

Немає єдності серед дослідників і в поглядах на роль Мелхіседека в Коліївщині. У XIX столітті на сторінках праць Д. Мордовця, Ф. Лебединцева Мелхіседек постає пристрасним полемістом, агітатором, фанатичним оборонцем православ'я, чия діяльність нібито спричинила масовий народний рух 1768 року. Така оцінка Мелхіседека відтоді утвердилася в науковій літературі, знайшла відображення в історичній прозі. Письменники змальовували його головним ідеологом та організатором цих подій: ігумен став прототипом благочинного, що освячував ножі, в «Гайдамаках» Т. Шевченка.

Подібна історіографічна традиція проіснувала до наших днів. Проте останнім часом з'являються свідчення іншого характеру. Мовляв, після арешту і втечі з тюрми Значко-Яворський у Мотронинському Троїцькому монастирі не з'являвся. Намісником в обителі був ієромонах Гаврило, тому Мелхіседек не міг освячувати ножі (це легенда, що мандрує від одного твору до іншого), не брав участі в повстанні, більше того, у своїх посланнях до монастирської братії, жителів Черкас і Сміли виступав проти нього (див.: [4, с. 22]).

Цю думку розвиває В. Ричка: мовляв, ігумен не брав безпосередньої участі у згаданих подіях, «не міг на них вплинути і своїм пристрасним словом», «був здивований і наляканий» розвитком подій 1768 року, закликав стати на законний шлях захисту православ'я, доказом чого є його послання до мешканців Черкащини, Смілянщини («Ховайтесь, утькайте, ежели хто вас гонить, или хочеть взяти, а до гайдамаков помянутых не приставайте»), ченців Мотронинського монастиря («пусть весь свет знает, что вы не гайдамаки, не злодее, не разбойники и чужой крови не проливаете») (цит. за: [10, с. 54]).

Дослідник із діаспори П. Мірчук погоджується з думкою, що активний захисник православ'я на Правобережній Україні Значко-Яворський не був ні ініціатором, ні організатором, ні інспіратором повстання гайдамаків. Його непричетність до Коліївщини засвідчує перебування з кінця 1767 року аж до початку повстання за межами Правобережної України. Більше того, дослідник стверджує, що Мелхіседек, сам того не усвідомлюючи, мав дуже сильний вплив на перебіг і долю повстання, але протилежний тому, що йому приписують: мовляв, дії ігумена, оперті на підтримку Катерини II, присипляли пильність українців щодо небезпеки для гайдамаків з боку Москви. Відтак «приспання дією Мелхіседека сторожкості супроти Москви стало основною причиною успіху зрадницького підступу командування московської армії під Уманню на початку липня 1768 року, яким нанесено найважчий удар коліївському повстанню» [6, с. 263]. У цьому дослідник убачає драматичну роль у Коліївщині архімандрита Значко-Яворського.

Основні віхи життєвого шляху Значко-Яворського відображені в романі «Полин чорний, мак гіркий» переважно завдяки засобам ретроспективи. Заповнюючи прогалини в біографії церковного дяча, про якого небагато відомостей в історіографії, письменник вдається до художнього домислу. На відміну від роману «Прийдімо, вклонімося...» Ю. Мушкетика, Г. Колісник змальовує етапи становлення Мелхіседека, починаючи з родинного оточення.

Його батько, Карпо Ілліч Значко-Яворський, осавул Лубенського полку завзято продовжував козацький рід – мав п'ятеро синів. Старшого з них – Мелхіседека – відвіз у велику науку до Києва на Поділ. Під час навчання в академії великий вплив на формування характеру юнака мав Георгій Кониський, із яким заприятелював, незважаючи на різний вік, досвід, і який став для Мелхіседека взірцем. Саме дружба з Кониським, ознайомлення з його «Историей Малой России», на думку письменника, стало тим вирішальним фактором, що визначив долю старшого із синів лубенського осавула: козак за походженням, воїн у душі, він іде в монастир. Пройшовши всі щаблі церковної ієрархії, починаючи з найнижчих, Значко-Яворський утвердився в готовності себе «до останньої краплі крові віддати народові» [2, с. 56].

Якщо в романі «Прийдімо, вклонімося...» Мелхіседекові відведена епізодична роль, то в романі Г. Колісника його образ виписано значно ширше. Прозаїк репродукує найсуттєвіші факти біографії героя в контексті доленосних подій вітчизняної історії (сподвижниця, за що удостоївся вироку – бути замуrowаним живцем; втеча і підготовка до повстання, візит на Січ з метою прихилити на свій бік Калнишевського із запорожцями).

У творі Г. Колісника, як і Ю. Мушкетика, важлива роль відведена документу. У романі «Прийдімо, вклонімося...» рядки літописного ізводу вживлені в художню структуру тексту або переказуються автором. У творі «Полин чорний, мак гіркий» письменник теж досить часто вдається до цитування історичних документів: літописів, царських указів, листів тощо. Компонування матеріалу в обох романах відбувається завдяки переплетенню різних сюжетно-часових площин – прийом активно освоюваний літературою другої половини ХХ ст.

Г. Колісник не сповна використав психологічний потенціал образу ігумена Мотронинського монастиря, поспішно констатував факт зародження ідеї повстання за монастирськими мурами і розповів про його ідеологічне забезпечення, у якому Мелхіседекові належить виняткова роль. Проте змалювання такого героя не в комічному чи сатиричному світлі є симптоматичним, засвідчуючи відхід від догматичного підходу в оцінці явищ та постатей минулого, за яким представники духовенства, котрим нібито чужі загальнонародні інтереси, не могли відіграти прогресивної ролі в історії.

Галерею представників духовенства поповнює І. Корбач у романі-хроніці «Останній похід короля» (1999). Так, огидну породу зрадників-яничарів

загавровано в особі ігумена Макошинського монастиря Віктора Бубличевича. Виходець із української шляхти, яка вважала себе слугами польського короля, він готувався стати католицьким священником. Українські гени озвались у ньому під час козацьких повстань: відчув себе більше українцем, аніж поляком, думав, що у збудованій Хмельницьким державі серед священників буде місце і йому. Але коли настала ворохобня за владу, московські владики наклали руку на українську церкву, принижували її служителів, у нього визріла думка повернутись у лоно католицької віри, до міцної влади. Ігумен займається розвідницькою діяльністю на користь польського короля, котрий платить талярами. Важливу характеротворчу функцію виконує портрет героя: «Віктор Бубличевич був людиною рослою, з великою чорною бородою, продовгуватим лицем, на якому виділялися глибоко посаджені очі. Вони світилися якимось хижим, немов вовчим, блиском. І це лякало людей, про що знав ігумен. Тож під час розмови він прикривав той блиск довгими, важкими віями. І тоді здавалось, що ігумен дрімає» [3, с. 329]. Епітет «хижий» підкреслює нищість натури персонажа. Письменник неодноразово вживає його як засіб характеристики героїв. Згадаймо про «хиже» обличчя Чарнецького, теж яничара-зрадника. Отже, можна стверджувати про наявність у творах письменника епітетів-фаворитів, які несуть важливе смислове навантаження.

Образна система роману-хроніки багата й різноманітна. Автор уводить у твір образи вищого духовенства, з якими пов'язані не лише проблеми віри, а й морально-етичні проблеми. Біскуп Празмовський, котрий репрезентує вищу католицьку ієрархію, наділений значним державним розумом, любить занурюватися в книги й уникає світських розваг. При цьому не позбавлений і прагматизму: отримавши кошти для викупу невільників із татарської неволі, не всі гроші використовує за призначенням, частину залишає в себе «для потреб віри Христової». Письменник іронізує над намірами канцлера нести віру католицьку в цей «пройнятий схизмою край», які зазнали краху, а самому біскупу ледве вдалося втекти від козаків.

Єпископ Пекарський відрізнявся від Празмовського тим, що не цурався радощів життя, любив вино і жінок, незважаючи на приписи celibату. Казнодій-духівник був цікавим співбесідником для короля, розбирався у мирських справах, міг дати корисну пораду. Але в дискусії про основи віри Празмовський зазнав поразки: його переміг ректор Києво-Могилянської колегії Іоанікій Галятовський – ерудований захисник православної віри (проте цей персонаж вийшов надто ескізним).

Таким чином, історична проза поступово долає стереотипи (тенденційність, шаржованість) у моделюванні образів, що концентрують у собі фактор віри, передусім православної. Натомість створює далеко неоднозначні образи духовенства, яке посідало різні щаблі церковної ієрархії й відіграло значну роль у важливих суспільних процесах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : Феміна, 1995. – 688 с.
2. Колісник Г. Полин чорний, мак гіркий / Г. Колісник. – К. : Рад. письменник, 1988. – 263 с.
3. Корбач І. Останній похід короля / І. Корбач. – К. : Український Центр духовної культури, 1999. – 391 с.
4. Мариновський Ю. Мотронинський Троїцький монастир : [історичний нарис] / Ю. Мариновський. – Черкаси, 1999. – 78 с.
5. Мишанич О. Прочитайте тую славу... / О. Мишанич // Мушкетик Ю. Гетьманський скарб. – К. : «Спалах» ЛТД, 1993. – С. 5–8.
6. Мірчук П. Коліївщина. Гайдамацьке повстання 1768 р. / П. Мірчук. – Нью-Йорк : Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1973. – 319 с.
7. Мушкетик Ю. Гетьманський скарб / Ю. Мушкетик. – К. : «Спалах» ЛТД, 1993. – 430 с.
8. Мушкетик Ю. Прийдімо, вклонімося... / Ю. Мушкетик // Сучасність. – 1996. – № 7-8. – С. 15–115.
9. Пахучий О. Юрась Хмельниченко / О. Пахучий. – К. : Укр. письменник, 1995. – 558 с.
10. Ричка В. «Цар схизматиків» / В. Ричка // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку : матеріали III Всеукраїнських історичних читань. – Київ-Черкаси, 1993. – С. 53–55.
11. Статі Л. Мелхиседек Значко-Яворський : [історіографічний нарис] / Л. Статі, Р. Бутенко // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку : матеріали III Всеукраїнських історичних читань. – Київ-Черкаси, 1993. – С. 50–52.
12. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1992. – 512 с.
13. Тулуб З. Автобіографія / З. Тулуб // Кузьмінський А., Поліщук В. Життєві шляхи родини Тулубів. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2010. – С. 37–43.
14. Тулуб З. Людолови : [історичний роман] : у 2 т. / З. Тулуб. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 1. – 470 с.

© Ромащенко Л. І., 2013

Дата надходження статті до редколегії 02.04.2013 р.